

A LITURGIA TEOLÓGIÁJA,
SZÖVEGTÍPUSAI,
INTÉZMÉNYRENDSZERE

„Kintornáljatok bölcsen”
Zsoltározás a liturgikus gyakorlatban, zsoltárok
a közösségi és magánajtatosságban*

A közelmúlt örvendetes eseménye volt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzött *Apor-kódex* restaurálása és digitalizálása az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett nyelvemlék kiállítás alkalmával.¹ Legközelebbi zsoltáros kódexünk kritikai kiadása is folyamatban van. Ez indított arra, hogy olyan témát válasszak a kolozsvári kongresszusra, amely egyszerre kapcsolódik a kódexhez, és illik a kongresszus átfogó tematikájába. A középkor zsoltáráról lesz szó, arról, hogy a kultúra változása hogyan befolyásolja a zsoltárok nyelvét, a zsoltárkönyv fizikai megjelenését és a zsoltározási gyakorlatot. Amikor mód van rá, hazai példákat idézek.²

A „Kintornáljatok bölcsen” címet a *Döbrentei-kódex*ből³ választottam, latin megfelelője a *Vulgatában*: „psallite sapienter”. Szent Ágoston közismert zsoltármagyarázatában, az *Enarrationes in Psalmos*-ban a Jeromos előtti *Vetus Latina* verziót idézi: „Quoniam rex omnis terrae Deus: psallite *intelligenter*.”⁴ Mit jelent ez Ágoston szerint? „Docet nos et admonet nos, ut psallamus *intelligenter*: non quaeramus sonum auris, sed lumen cordis.” – „Arra tanít és arra figyelmeztet bennünket [a Próféta], hogy okosan énekeljünk, ne a fülnek kedves hangra ügyeljünk, hanem az értelem világosságára.” A tudós

* A tanulmány az OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült a K 72105 sz. OTKA-pályázat támogatásával.

1 Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, A. 1330. – „*Látjátok feleim...*”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az OSZK kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28., Katalógus, szerk. MADAS Edit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 23. sz.

2 Előadásomat időközben felhasználtam a MAMUL számára írt szócikkben. A jelen tanulmányban csak a középkorra szorítokozom, a hivatkozások viszont itt konkrétabbak lehetnek, az előadásmód pedig kötetlenebb. – MADAS Edit, VADAI István, *Zsoltár (lat. psalmus)* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, XIII, főszerk. KÓSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2012, 320–328.

3 Zsolt. 46, 8. – *Döbrentei-k.*, „*Látjátok feleim...*”..., i. m., 24. sz. Az *Apor-kódex* csonka, ez a zsoltár is hiányzik belőle, a *Keszthelyi* és a *Kulcsár-kódex*ben „énekeljetek bölcsen” szerepel. Ezekről a kódexekről később részletesebben szó lesz.

4 *Patrologia Latina* 36, 329.

püspök a közös zsoltárecskést követően tartott „ad populum” zsoltár-prédikációkban maga gondoskodott arról, hogy hívei „értően” énekelhessenek.

A *Zsoltárok könyve* az *Ótestamentum* része, a héber költészet különleges értékű teljesítménye, amelynek lényege, hogy imádság. A zsoltárok költői élik Isten valóságát, az ő dicsőítéséhez méltó a megemelt, parallelizmusokra épülő, metaforákban bővelkedő költői nyelv. A középkori latin zsoltárkönyv alapja a *Septuaginta* néven ismert görög fordítás, amelyet a hagyomány szerint hetven zsidó bölcs készített Kr. e. 300 körül Alexandriában, a diaszpórában élő, a hébert már csak liturgikus nyelvként ismerő zsidók számára. A görög nyelvű keresztény egyház természetes módon ezt a fordítást kezdte használni, kiegészítve az *Újtestamentum* görög nyelvű könyveivel. (A görög ortodoxok Bibliája mind a mai napig a *Septuaginta*.) Latin nyelvű Bibliára az igény a 2. században jelent meg, először Észak-Afrikában, majd Rómában. A *Septuagintán* alapuló ún. *Vetus Latina* verziók részleteit az egyházatyák szövegei tartották elevenen az egész középkoron át bibliai hivatkozások formájában. Ezek közé tartozik az iménti Ágoston-idézet is a *Psalterium Vetus*-ből. A görögül jól tudó Jeromos 384-ben kapott megbízást a *Psalterium* átdolgozására Damasus pápától, amit a *Septuaginta* egy javított változata alapján el is végzett, ez a latin verzió *Psalterium Romanum* néven vált ismertté. A pápa ezt az átdolgozást vezette be a miseliturgiába, így ennek részletei a római misekönyv zsoltárszövegeiben éltek tovább. A Rómában kegyvesztett Jeromos 389 és 391 között Betlehemben új *Psalterium*-fordítást/átdolgozást készített. A munka alapjául ismét a *Septuaginta* szolgált, de ezúttal az Órigenész (+254) által korrigált szöveg, melyet a nagy teológus hatalmas bibliakritikai művében, a két héber és négy görög változatot tartalmazó *Hexapla*-ban közölt. Jeromosnak ez a fordítása lett a legnépszerűbb. Tours-i Gergely a 6. század végén ezt vezette be székesegyháza liturgikus gyakorlatába, a Szent Márton sírját látogató frank püspökök és apátok pedig elterjesztették Gallia-szerte. Ezért lett a neve *Psalterium Gallicanum*. Jeromos végül – céltudatosan megszerzett héber tudásával – 392-ben nekiveselkedett a héber zsoltár-szövegeknek, figyelembe véve a *Hexapla*-ban szereplő fordításokat is. Természetesen ez lett a legigényesebb fordítása – *Iuxta Hebraeos* címen tartja számon a szentírástudomány –, liturgikus használatba nem került, tudományos igénnyel készült, s elsősorban így is használták a középkorban.

A *Psalterium* a Biblia szerves része, de mint isteni eredetű, s Krisztus által megszentelt és beteljesített imádsággyűjteménynek, kivételesen jelentős szerepe lett az egyház imaéletében. A zsoltárimádkozás a szerzetesek és a klerikusok kötelees imaszolgálatának, a zsolozsmának a legfontosabb eleme. A közösségi istentisztelet keretei, a mise és a zsolozsma liturgiája a 7. századra állandósult, a 150 zsoltárnak egy hétre való pontos, napokra, órákra (ima-

órákra) beosztott rendjével együtt. A zsoltárok elosztásában kétféle gyakorlat érvényesült: a napközi kishórákban és a kompletóriumban minden nap azonos zsoltárok szerepelnek, az éjszakai zsolozsmában és a vesperásban viszont folyamatosan következnek a zsoltárok: hétfőtől szombatig a matutinumban 1-től 108-ig, a vesperásban pedig 109-től 147-ig. A zsoltározás módja párhuzamosan fejlődött a liturgiával. A recitáló előadásmód tökéletesen alkalmazkodott a zsoltárversek szerkezetéhez, melyek két kötetlen szótagszámú félversből állnak. De nemcsak a zsolozsma, hanem a mise is állandó alkalma volt a közösségi zsoltáréneklésnek, így lett a mise változó énektételeinek zöme is zsoltárvers. A kórusimában részt vevő gyerekek a pszaltériumból tanultak meg olvasni, s a latin zsoltárokat serdülő korukra kívülről tudták. Ezért vált a *Zsoltárok könyve* az Ótestamentum legtöbbet idézett könyvévé.

A zsoltárok latin szövegének első nagy korrekciója Nagy Károly liturgikus reformjának a következménye, ugyanazon elhatározásé, melynek a karoling minuszkula – mai nyomtatott betűink előzménye – is köszönheti létét, illetve elterjedését. A cél a Biblia és a liturgikus könyvek lehető legjobb szövegének létrehozása volt, s ezek jól olvasható, megbízható másolatokban való elterjesztése birodalomszerte. Az akció egyik fő letéteményese Alcuin volt, a már emlegetett tours-i Szent Márton kolostor apátja. A kolostor scriptoriumában igen nagyszámú, rendkívül kvalitásos Biblia készült. Ezekben – érthető módon, a helyi tradíció szellemében – a *Psalterium Gallicanum* kapott helyet. Így vált az a Nagy Károly-i kezdeményezés nyomán megszületett *Vulgata* részévé, s ekkor lett Nyugat-Európában egyeduralgó a kórushasználatban is.

A *psalterium chori* mellett volt egy másik önálló megjelenési módja is a zsoltárkönyvnek, a magánhasználatra készült pszaltériumoké, amelyek a magánjátatosságot szolgálták, s egyúttal gyakran reprezentációs célt is.⁵ Eze-

5 Néhány olyan rendkívül jelentős korai pszaltériumra hívom itt fel a figyelmet, melyek online hozzáférhetőek (2012. november 18-án). A képekben leggazdagabb karoling kódex a 316 miniatúrát tartalmazó *Stuttgarter Psalter*, amely a Saint-Germain-des-Prés apátságban készült 820 és 830 körül. Szövegét tekintve is ez az egyik legjobb *Psalterium Gallicanum*. (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. bibl. fol. 23: [http://digital.wlb-stuttgart.de/digitale-sammlungen/seitenansicht/?no_cache=1&tx_dlf\[id\]=1517&tx_dlf\[page\]=1&tx_dlf\[pointer\]=0](http://digital.wlb-stuttgart.de/digitale-sammlungen/seitenansicht/?no_cache=1&tx_dlf[id]=1517&tx_dlf[page]=1&tx_dlf[pointer]=0))
Wolfcoz-Psalter, Sankt Gallen, 820–830 körül
 (St. Gallen, Stiftbibliothek, Cod. Sang. 20: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/preview/csg/0020>)
Psalterium aureum, Sankt Gallen, 883–900
 (St. Gallen, Stiftbibliothek, Cod. Sang. 22: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/preview/csg/0022>)

ket a kéziratokat elől liturgikus kalendáriummal egészítették ki, a zoltárokat a zsolozsmához tartozó bibliai kantikumok követték, s függelékes szövegként a mindenszentek litániája, a halotti officium és más imádságok. Az igényesen díszített pszaltériumok az első zoltár díszes *B(eatus vir)* iniciáléjával kezdődnek, s ugyancsak jelentősebb iniciálék utalnak bennük a liturgikus beosztásra, a hét egyes napjainak első matutínium-zoltáira (1. *B(eatus)* vasárnap; 26. *D(ominus)* hétfő; 38. *D(ixi)* kedd; 52. *D(ixit insipiens)* szerda; 68. *S(alvum)* csütörtök; 80. *E(xultate)* péntek; 97. *C(antate)* szombat) és az első vespreás-zoltárra (109. *D(ixit Dominus)*). Olykor még a zoltárkönyv hármastagolására (1., 51. *Q(uid gloriaris)*; 101. *D(omine exaudi)*) is. Az itáliai és német pszaltériumokat gyakran Krisztus élettörténetéből vett egész oldalas képek egészítik ki.

Végül a bibliai szövegkritika tudományos igénye újra létrehozta azt a formát, melyet Órigenész a *Hexaplá*ban alkalmazott, a párhuzamos szövegekölését. Ezúttal a latin szövegeket, a három jeromosi verziót állították egymás mellé, ez a *Psalterium triplex*, majd 908-tól a *Septuaginta* latin betűkre átírt görög változatát is mellékeltek, ez a *Psalterium quadruplex*.

A magyarországi emlékekről

A magán zoltározás legkorábbi fennmaradt emléke Szent Imre 12. századi legendájában olvasható: „Szent Imre, aki kevés alvással is megelégedett, éjszakánként, míg mindenki ágyban volt, két gyertya világa mellett Istennek zoltárokat énekelve virrasztott, s minden zoltár végén töredelmes szívvel bűnbocsánatért könyörgött.”⁶ A 14. századi ún. *Magyar Anjou Legendárium* Imre-legendájában ez a nyitó kép.⁷

Folchart-Psalter, Sankt Gallen, 872–883

(St. Gallen, Stiftbibliothek, Cod. Sang. 23: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/prewiew/csg/0023>)

Eberhard-Psalter, Bajorország, 11. sz. első negyede (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 7355: <http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/0005/bsb00056552/images/>)

6 „Beatus itaque Henricus modico contentus sapore per singulas noctes cunctis in lecto collocantibus... duobus candelabris ante se lucentibus in psalmis Deo decantadis vigilabat et in unuscuiusque psalmi fine veniam cum cordis contritione postulabat.” *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. EMERICUS SZENTPÉTERY, Bp., Academia Litter. Hungarica, 1938, II, 450.

7 *Magyar Anjou Legendárium*, Hasonmás, bev., összeáll., kiad. LEVÁRDY FERENC, Bp., Magyar Helikon, Corvina, 1975, XLIII/1.

A *Psalterium triplex*re a *Pannonhalmi könyvjegyzék* (1093) kínál példát. A jegyzékben felsorolt 80 kódex fele a mise és a zsoltosma végzésénél használatos liturgikus könyv, nagy számuk a korabeli liturgikus élet magas színvonaláról tanúskodik. Komoly teológiai-filológiai érdeklődésre vall a *Psalterium gallicanum, hebraicum, grecum* címen említett kötet, mely talán a *Gallicanum* és a *Iuxta Hebraeos* latin verziók mellett a görög nyelvűt is tartalmazta.⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár őriz egy levelet egy 11. század végi *psalterium quadruplex*ből, ennek középkori magyarországi használata azonban nem bizonyítható.⁹

A Biblia *Psalterium*ának liturgikus felhasználására az *Admonti Biblia* jelent különösen izgalmas példát. A kétkötetes, gazdagon díszített óriásbiblia, melyet 1150 körül Salzburgban készítettek, a 12. században a Gutkeled nemzetiség csatári bencés nemzetségi monostorába került – a kódexbe másolt oklevelek tanúsága szerint. A 15. században már Admontban volt, 1937-től kezdve pedig az Osztrák Nemzeti Könyvtár tulajdona.¹⁰ A kódex liturgikus használatát az első kötet végére bejegyzett tonárius, és a II. kötet elejére, a zsoltárok margójára kottákkal együtt beírt antifónák és himnuszok jelzik. A himnáriumból Mezey László meggyőzően bizonyította, hogy ciszterci rítusú, s feltételezte, hogy heiligenkreuzi,¹¹ a notációról viszont néhány éve Szendrei Janka megállapította, hogy az magyarországi, esztergomi notáció.¹² A magyar notációnak a *Pray-kódex* mellett ez a legkorábbi hazai emléke. Ezzel komplikáltabbá vált a kódex magyarországi sorsa, vagyis Csatár mellett korábbi hazai állomáshely is keresendő, ahol beleírták a ciszterci himnáriumból.¹³

Kórushasználatra készült és esztergomi rítust követ a kottás *Budai Pszaltérium*,¹⁴ amelyet Budán festettek ki igényesen 1500 és 1510 között. A himnáriumból és halotti officiumból is tartalmazó kódex erősen megcsonkulva

8 VESZPRÉMY László, *A pannonhalmi bencés apátság könyvei a 11. század végi összeírás alapján = Mons Sacer 996–1996*, szerk. TAKÁCS Imre, Pannonhalma, III, 327–340.

9 OSZK, *Fragm. Lat. A 68*.

10 ÖNB, *Cod. Ser.n. 2701/20702*. WEHLI Tünde, *Az Admonti Biblia*, Bp., Akadémiai, 1977 (Művészettörténeti Füzetek, 11).

11 László MEZEY, *Wie kam der Admonter Bibel nach Ungarn?*, *Codices Manuscripti*, 7(1981), Heft 2, 48–51.

12 Robert KLUGSEDER, *Die Notation des Hymnars der Admonter Riesenbibel*, *Codices Manuscripti*, 36(2010), Heft 73/74, 9–14.

13 Kovács Andrea, *A Csatári Biblia hangjelzett tételei*, *Magyar Egyházzene*, 19(2012), 39–46.

14 Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3c; MTAK Kézirattára, K 480 jelzetű töredékek. – Polycarpus RADÓ, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, Bp., Akadémiai, Nr. 62; Mikó Árpád, Rozsondai Marianne, *Psalterium = Pannonia regia: Művészet a Dunántúlon 1000–1541*, Magyar Nemzeti Galéria 1994 október–1995 február, Kiállítási katalógus, szerk. Mikó Árpád, TAKÁCS Imre, Bp., 1994, IX–11.

maradt ránk. A kereslet nagyságát jelzi, hogy 1515-ben és 1523-ban Velencében ki is nyomtatták az esztergomi kóruspszalteriumot.¹⁵ Ezekben a kottavonalakat a nyomdászok üresen hagyták, a dallamot a használók utólag jegyezték be. Eddig nem volt ismert egyetlen végigkottázott példány sem, ezért különösen nagyjelentőségű Szoliva Gábriel OFM felfedezése, aki néhány hónapja egy Oláh Miklóstól származó, zeneileg is teljes példányra bukkant.¹⁶ A *Psalterium Strigoniense* hatással volt a protestáns graduálókra is.¹⁷

A reprezentatív, magánhasználtra készült zsoltaóroskönyvek közül az első fennmaradt emlék Szent Erzsébet pszalteriuma. Az egész oldalas képekkel illusztrált, híres díszkódex Erzsébet anyósa, Zsófia, türingiai tartománygrófné számára készült Reinhardsbrunnban az 1200-as évek elején, de Erzsébet tulajdonából került mai őrzési helyére, Cividaleba. Guda nevű szolgálójának vallomása szerint már ötéves korában az oltár elé térdelt, és ahogy a felnőtté vált, kinyitotta a zsoltaóroskönyvet mintha olvasná.¹⁸ Képekkel gazdagon illusztrált imádságoskönyveitől talán akkor vált meg, amikor az udvart elhagyva végleg elfordult a külsőségektől.¹⁹

Szent Margit fegyelmezetten végezte a latin zsolozsmát (benne a zsoltaóros éneklését is) a szigeti kolostorban, de igazi elragadtatásba meditatív magánimádságai során esett. Legendája utal rá, hogy nagycsütörtökön például önállóan is olvasta a zsoltaórosokat: „Az Úr vacsoráján, a mandátum után e szent szűz be nem megyen vala ő ágyába, de imádkozik vala nagy ájtatos-

-
- 15 A Schaller Jakab budai könyvtáros költségén Velencében, Lucantonius de Giunta műhelyében 1515-ben kinyomtatott kötet ismert példányának címlapja hiányzik (RMK III, 207), ezért tartalmát kolofonjából idézem: „Psalterium cum antiphonis simul et letania ac hymnis de tempore et sanctis per anni circulum, cum vesperis et vigiliis mortuorum, secundum ritum et consuetudinem alme Strigoniensis ecclesie...”. Az 1523-as kiadást (RMK III, 259) Michael Prischwitz budai könyvtáros Petrus Lichtensteinnél rendelte meg Velencében. Címe: *Psalterium chorale secundum consuetudinem Strigoniensis ecclesie*, tartalma azonos az előző kiadásával.
- 16 SZOLIVA Gábriel OFM, *Előkerült Oláh Miklós esztergomi érsek kottás Psalterium Strigoniense-je (1523) Münchenből. – I. Az új forrás leírása és antifónáinak elemzése*, Magyar Egyházzene, 20(2012/2013), 55–66.
- 17 FERENCI Ilona, *Az első „magyar énekeskönyv” – a Psalterium Strigoniense mint a protestáns graduálok forrása*, Zenetudományi Dolgozatok 2011, Bp., MTA BTK Zenetudományi Intézet 2012, 143–149.
- 18 *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*, hg. v. Albert HUYSKENS, Kempen, München, 1911, 11.
- 19 Cividale, Museo Archeologico Nazionale, Cod. CXXXVII. – WEHLI Tünde, *Szent Erzsébet kódexei Cividaleban = Maradandóság és változás*, szerk. BODNÁR Szilvia, JÁVOR Anna, LŐVEI Pál stb., Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2004, 73–84; Harald WOLTER-VON DEM KNESEBECK, *Der Elisabethpsalter = Eine europäische Heilig: Elisabet von Thüringen*, Katalog, hg. v. Dieter BLUME, Matthias WERNER, Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2007, Nr. 21.

sággal és olvas vala zsolttárt, állván ő lábain a karban.”²⁰ A latin zsolttárok olvasása inkább penitencia volt számára. Talán az övé volt az a 13. század 50-es, 60-as éveiben készült, Wolfenbüttelben őrzött, a jelzett liturgikus beosztásra utaló helyeken jelentősebb iniciálékkal díszített, igényes pszalterium,²¹ amelynek kalendáriumában szerepelnek a magyar szentek.

Két kvalitásos reneszánsz díszítésű kódex tartozik még e csoporthoz. Beatrix királyné különleges szépségű pszalteriumát a Wolfenbütteli Herzog August Bibliothek őrzi.²² A kalendáriumot követő gazdagon díszített címlapon alul az egyesített magyar és aragóniai címer látható, a kódex díszes iniciáléi a liturgikus beosztást követik. A zsolttároskönyvet Mátyás készítette Beatrix számára. Zsupán Edina legújabb kutatási eredményei arra mutatnak, hogy a díszítés Magyarországon, a budai királyi festőműhelyben készült.²³

Nagylucsei Orbán (†1492) pszalteriumára a legutóbbi időben a restaurálás során előbukkant korvina-kötése hívta fel a figyelmet. Ezt a kódexet is a budai királyi festőműhelyben illuminálták. Mikó Árpád szerint Nagylucsei számára készítették a kötést is, ami a könyvkötő műhelyt új megvilágításba helyezné, Rozsondai Marianne viszont amellet érvel, hogy Mátyás számára készült a korvina-kötés, amely a király halálakor még nem volt címerrel ellátva, s utóbb ajándékként juthatott Nagylucsei tulajdonába.²⁴ A mi szempontunkból az a kódex különlegessége, hogy nem a szinte kizárólagosságot élvező *Psalterium Gallicanum*ot tartalmazza, hanem a humanista érdeklődésre valló *Iuxta Hebraeos* verziót. (A dupla címlapon kívül csak az 51. zsolttár kezdődik díszes iniciáléval.)

20 *Szent Margit legendája = Árpád-kori legendák és Intelmek*, vál., bev., jegyz. ÉRSZEGI Géza, Bp., Szépirodalmi, 1983, 114.

21 Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52. – CSAPODI Csaba, XIII. századi magyarországi *Psalterium Wolfenbüttelben*, MKsz, 91(1975) 231–242; WEHLI Tünde, *A wolfenbütteli zsolttároskönyv könyvfestészeti szempontból = Tanulmányok a középkori könyvköltésről*, szerk. SZELESTEI NAGY László, Bp., OSZK, 1989, 250–258.

22 Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek, Cod. Guelf. 39 Aug. 4°. Online hozzáférhetőség: <http://digilib.hab.de/wdb.php?dir=mss/39-aug-4f>

23 ZSUPÁN Edina, *A Beatrix-psalterium geneziséhez*, Művészettörténeti Értesítő, 59(2010), 233–260.

24 Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 369. – SCHÖNHERR Gyula, *Nagylucsei Orbán zsolttáros könyve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában*, MKsz, 14(1906), 193–210; MIKÓ Árpád, *Nagylucsei Orbán Psalteriuma = Három kódex: Az Országos Széchényi Könyvtár milleniumi kiállítása*, szerk. KARSAY Orsolya, FÖLDESI Ferenc, Bp., OSZK, 2000, 121–139; ROZSONDAI Marianne, *Kinek készült valójában Nagylucseit Orbán Psalteriuma? = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum, 2002, 233–248.

A középkori magyar nyelvű zsoltároskönyvekről

A görög anyanyelvű korai keresztények számára a görög-, az észak-afrikaiak és a rómaiak számára pedig a latin zsoltárok anyanyelvükön szóltak. Az első kissé archaikus volt már ekkor, a második pedig, a *Vetus Latina*, gyengébb fordítás, s mindkettő a távoli kultúrából vett költői képek miatt kissé homályos. Ezeket a zsoltárokat a teljes közösség énekelte. A kereszténység európai terjedésével – és az idő előrehaladtával – a latin az egyház és a kultúra nyelve lett, a közösségi latin nyelvű zsoltározás pedig az egyháziak szent kötelessége. A gregorián éneklés is nagy felkészültséget igényelt. A művelt világiak részt vehettek a zsolozsmában, vagy magánimádságként recitálhatták, olvashatták a latin zsoltároskönyvet. (Erre példa volt Szent Imre.) A latinul csak olvasni tudó apácák esetében, bár a zsolozsma keretében a latin zsoltárokat énekeltek, „értő” énekléséről nem lehetett szó. A magyar nyelvű kolostori irodalom részeként a 15. században ill. a 16. század elején megjelenő zsoltárfordítások – bár jórészt liturgikus használatú pszalteriumokon alapultak – nem liturgikus célra készültek. (A zsolozsma latinul folyt továbbra is.) E fordítások magánimádságként szolgáltak, illetve lehetővé tették a latinul recitált zsoltárok megértését.

Az első magyar nyelvű zsoltárfordítások a 15. század végéről és a 16. század első feléből maradtak fenn a középkor végi magyar nyelvű kódexirodalom részeként. Az *Apor-kódex*²⁵ az ún. *Huszita Biblia* zsoltárfordítását őrizte meg töredékesen (77 zsoltár, kantikumok és himnuszok), premontrei apácák számára készült 1500 körüli másolatban. Rubrikáiban biblikus titulusok és liturgikus utalások együtt szerepelnek. A margókra utólag bejegyzett zsoltárfeliratok megegyeznek Székely István „sommáival”,²⁶ de volt köztük egy közvetítő láncszem. Három kódex tartalmazza mind a 150 zsoltár fordítását a kantikumokkal együtt. A *Döbrentei-kódex* (1508)²⁷ zsoltárai rokonságban vannak az *Apor-kódex*szel, a zsoltárcsilló liturgikus jellege azonban sokkal erősebb, itt a zsoltárok sorrendje is a liturgikus beosztást követi, rubrikái ugyancsak liturgikusak. A közös mintapéldányról klarisszák, ill. beginák

25 Ld. az 1. sz. jegyzetet. *Apor-kódex*, bev. és hasonmás, közléteszi SZABÓ Dénes, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942 (Codices Hungarici, II).

26 Székely István: *Zsoltárcsilló*, Krakkó, 1584, bev. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Argumentum, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1991 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 26).

27 *Döbrentei-kódex 1508*, Hasonmás, betűhú átírat, bev., közléteszi ABAFFY Csilla, T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 19).

számára másolt *Keszthelyi-kódex* (1522)²⁸ és *Kulcsár-kódex* (1539)²⁹ csak jelzi a liturgikus beosztást. Mindhárom kódex megadja a zsoltárok latin incipitjeit, biztosítva az azonosíthatóságot. A fordítások szöveghűek, és őrzik a zsoltárversek szerkezetét. A Kinizsiné Magyar Benigna számára összeállított, óraskönyv jellegű *Festetics-kódex* (1494 előtt)³⁰ és *Czeh-kódex* (1513)³¹ 32, illetve 5 zsoltár fordítását tartalmazza. A *Czeh-kódex* fordításai értelmező fordítások,³² amelyekben egyúttal minden zsoltárvers latin kezdőszava is fel van tüntetve. A használó a latin szöveget is pontosan követni akarta, és megérteni a zsoltár mélyebb értelmét is.

Ezekkel a kódexekkel elérkeztünk egy korszak határára, amelyben a magyar nyelvű zsoltároskönyv mint magánhasználatra szánt imádságos könyv jelent meg és egy viszonylag szűk – magyarul olvasni tudó rétegben – kerekké is vált. A 16. század alapvető változást hozott ebben a képben. A humanizmus filológiai érdeklődése, a reformáció anyanyelvű liturgiája, az olvasni tudás terjedése és a könyvnyomtatás fellendülése voltak a változás mozgatói.

28 *Keszthelyi-kódex 1522*, Hasonmás, betűhű átirat, bev., közléteszi HAADER Lea, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 2006 (*Régi Magyar Kódexek*, 30).

29 *Kulcsár-kódex 1539*, Hasonmás, betűhű átirat, bev., közléteszi HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1999 (*Régi Magyar Kódexek*, 23).

30 *Festetics-kódex 1494 előtt*, Hasonmás, betűhű átirat, bev., közléteszi N. ABÁFFY Csilla, Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996 (*Régi Magyar Kódexek*, 20).

31 *Czeh-kódex 1513*, Hasonmás, betűhű átirat, bev., közléteszi N. ABÁFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (*Régi Magyar Kódexek*, 4).

32 KNAPP Éva, *A Czech-kódex zsoltárfordításai*, *Vigilia*, 46(1981), 262–264.